

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-3

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-3

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2019
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2019

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ-3

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան (պատասխանատու խմբագիր), Ջուստո Թրաչանյան, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրյան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնասպետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Gregory Areshyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (associate editor), Patrick Donabédian, Mihran Galsyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun, Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Редакционная коллегия

Павел Аветисян (главный редактор), Левон Абрамян, Тамар Айрапетян, Григорий Арешян, Рубен Бадалян, Мигран Галстян, Торг Далалян (ответственный редактор), Патрик Донабедян, Петер Кауи, Тео ван Линт, Арутюн Марутян, Армен Петросян, Гамлет Петросян, Гагик Саргсян, Адам Смит, Джусто Траина, Лори Хачадурян

Համարի խմբագիրներ՝

Տորք Դալալյան, Ռոման Հովսեփյան, Աստղիկ Բաբաջանյան

Volume editors:

Tork Dalalyan, Roman Hovsepyan, Astghik Babajanyan

Редакторы выпуска:

Торг Далалян, Роман Овсепян, Астхик Бабаджанян

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3: /
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Տ. Դալալյան, Ռ. Հովսեփյան,
Ա. Բաբաջանյան, – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2019. – 252 էջ: (Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3):

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 3-րդ հատորն ընդգրկում է երիտասարդ և փորձառու հետազոտողների հոդվածներ, որոնք վերաբերում են վաղ և միջնադարյան հնագիտությանը, ավանդական ծեսին, բանարվեստին ու աշխարհայացքային ընկալումներին, խորհրդային և ետխորհրդային շրջանի մարդաբանությանն ու մշակութաբանությանը, ինչպես նաև արդի աշխարհաքաղաքական խնդիրներին: Ժողովածուն օգտակար կարող է լինել Հայաստանի և հարակից երկրների պատմությանը, մշակույթով ու քաղաքագիտությանը զբաղվող հետազոտողների, ինչպես նաև հայագիտության ամենալայն ու բազմազան խնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹԵՐ

Ա. Ա. Բորոխյան Վիշապ կոթողներն՝ ըստ Ատրպետի արխիվային նյութերի	8
Մ. Մ. Շահամուրադյան «Անապատի օդապարուկների» կառուցվածքի և ձևերի քննություն	21
Ա. Կ. Զուհարյան Վանակատի հումքի օգտահանման սկզբունքները բրոնզի դարում՝ ըստ ՀՀ տարածքից գտնված նմուշների PXRFX վերլուծության տվյալների	36
Տ. Է. Հարությունյան Քարաշամբի հնավայրի նորահայտ շքասեղների ժամանակագրությունը և տիպաբանությունը	47
Բ. Վ. Վարդանյան Կուր-արաքսյան միջագետքի ուշբրոնզեդարյան դամբանային համալիրների սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծության խնդիրներն՝ ըստ Լճաշենի տվյալների (մ. թ. ա. 16–13-րդ դդ.)	65
Ռ. Ա. Հովսեփյան Բուսական մնացորդներ Մաստարա–3 հնավայրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից	79
ՄԻՋՆԱԴԱՐ	
Տ. Ս. Դալայյան Դիտարկումներ՝ 13-րդ դարում երաժշտական գործիքներին առնչվող աշխարհայացքային ընկալումների վերաբերյալ	92
Գ. Հ. Միրիջանյան. Ս. Հ. Աղայան Դիտարկումներ Գեթունյաց իշխանների տիրույթների մասին՝ ըստ արձանագիր և մատենագիր աղբյուրների	106
Ա. Լ. Գրիգորյան Սոթք–1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը	117
Ա. Ա. Բարաշանյան, Ք. Զ. Ֆրանկլին Միջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը Վայոց ձորում՝ Մետաքսի ճանապարհի համակարգում	125
Ա. Ա. Մարտիրոսյան Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների տնտեսական բաղադրիչի շուրջ	137
Ե. Ե. Վասիկևա Եկեղեցիների տապանաբակերի և վանական գերեզմանատների հնագիտական ուսումնասիրությունն արդի Ռուսաստանում	148

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՃԵՍ ԵՒ ԲԱՆԱՐԿԵՍ

Ն. Խ. Վարդանյան

«Թագվորի մեր, դու՛րս արի» հարսանեկան կատակերգի հորինվածքը
և գործառնականությունը ծեսում 160

Ն. Յ. Խաչատրյան

Երաժշտաբանահիսսական տարբեր ժանրերի փոխազդեցությունն
ու փոխներթափանցումը հայ ժողովրդական օրօրներում 173

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՒ ԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Միքայելյան

Բանտի մշակութային մարդաբանությունն՝
ըստ Փարաջանովի ստեղծագործությունների 186

Հ. Մ. Մուրադյան

Մշակույթի տները խորհրդային և ետխորհրդային
Հայաստանում. ժառանգականությունը, գործառության
և իմաստային փոխակերպումները 194

Ա. Ն. Նալբանդյան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում 204

ՍՓՅՈՒՌՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Գ. Անդրիկյան

Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը 215

Հեղինակների մասին 224

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՐԱՍՏԱՆՈՒՄ

Պետությունների կողմից հաճախ է ուսումնական կամ տնտեսական ուժ գործադրվում՝ խելամիտ ժամկետներում ցանկալիին հասնելու համար: Ի հակադրություն սրա՝ «փափուկ ուժի» կիրառումը շար ավելի բարդ գործընթաց է, քանի որ դրա պաշարների մեծ մասը կառավարությունների վերահսկողությունից դուրս է, իսկ հաջողությունը կախված է դրա հասցեատեր լսարանի ընդունումից: Այս է պարզապես նաև, որ «փափուկ ուժի» միջոցով ցանկալի արդյունքին հասնելու համար երբեմն պահանջվում են տարիներ, իսկ դրա լծակները հաճախ աշխատում են անտղղակի՝ հող նախապատրաստելով քաղաքականության համար:

1990-ականներից ի վեր թուրք-վրացական հարաբերությունները քաղաքական, տնտեսական, ուսումնական և մշակութային ասպարեզներում աստիճանաբար զարգացում են ապրել՝ վերածվելով համագործակցության՝ էներգետիկայի, առևտրի, տնտեսության, անվտանգության, ինչպես նաև մշակութային բնագավառներում: Վերջին ժամանակներում հետաքրքրություն է նկատվում այս հարցի հանդեպ, և արված անդրադարձները, մեծ մասամբ, վերաբերում են երկու երկրների միջև քաղաքական, ուսումնական, տնտեսական համագործակցությանը: Մշակութային գործընթացների, դրանց ունեցած դերի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները, սակայն, հատուկենտ են: Մերկա հոդվածում փորձ է արվում լրացնելու դրանք՝ սահմանելով ԽՍՀՄ փլուզումից ի վեր Վրաստանում Թուրքիայի կողմից «փափուկ ուժի» կիրառումը, դրա արտահայտման միջոցները, քաղաքականները, գաղափարական շրջանակները:

*Հիմնաբաներ*¹ մշակութային քաղաքականություն, «փափուկ ուժ», թուրք-վրացական հարաբերություններ, «գրո խնդիր հարևանների հետ», արտաքին քաղաքական հարաբերություններ, գյուլենական դպրոցներ:

Մշակութային քաղաքականության սահմանումները

Յուրաքանչյուր պետության մշակութային քաղաքականությունը ենթադրում է հանրային զարգացում՝ ըստ սեփական պատկերացումների, շահերի և տեսլականի: Այն իրականացվում է կամ հանրային պարտադրելու, կամ հանրային անդամների վրա նպատակային ազդեցություն գործելու միջոցով: Հետևաբար մշակութային քաղաքականությունը կարելի է սահմանել որպես հիմնավոր կերպով ընտրված և հմտորեն ներարկվող մշակութային նորմերի, քարոզվող արժեքների շրջանակում՝ հանրային կամ դրա մի մասի զարգացումն ապահովող նպատակային, երկարաժամկետ գործունեություն¹:

¹ Синицкий 2011, 71–73.

Մովորաբար տեսաբանները, խոսելով մշակութային քաղաքականության մասին, առավելապես շեշտը դնում են ներքին քաղաքականության իրականացման մեխանիզմների վրա, այնինչ հարկ է առանձնացնել նաև մշակութային քաղաքականության արտաքին քաղաքական կողմը, որը հիմնականում կապված է տվյալ երկրի մշակույթի՝ արտերկիր արտահանման, դրա միջոցով դրական իմիջի կերտման և ազդեցության լծակների ձեռքբերման հետ: Սա կարելի է բնութագրել իբրև «փափուկ ուժի» դրսևորում, երբ ցանկալի արդյունքը հասանելի է ավելի շատ գրավչության, քան հարկադրանքի կամ բացահայտ գումար առաջարկելու/ծախսելու միջոցով:

Որևէ պետության գործադրած «փափուկ ուժը» տվյալ երկրի մշակույթի, քաղաքական *իրեալիտերի* և իրականացվող հաջող քաղաքականության հետևանքով առաջացած գրավչությունն է: Հետևաբար, համաձայն «փափուկ ուժի» տեսաբան Ջոսեֆ Նայի, այն մեծ մասամբ հենվում է երեք *ռեսուրսի* վրա՝ 1. սեփական մշակույթի (երբ այն այլոց համար գրավիչ է դառնում), 2. սեփական քաղաքական արժեքների (երբ դրանք բավարարում են նրանց պահանջները տանը և դրսում), 3. սեփական արտաքին քաղաքականության (երբ այն դիտվում է որպես օրինական)²:

Ռազմավարական խորք. «զրո խնդիր» հարևանների հետ

Թուրքիայի կողմից արտաքին քաղաքականության ոլորտում «փափուկ ուժի» կիրառման առավել նշանակալի ժամանակաշրջանի սկիզբ կարելի է համարել 2002 թվականը, երբ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) որդեգրած նոր տեսլականի և դրա «գլխավոր ճարտարապետ» Ահմեթ Դավութօղլուի «Ռազմավարական խորք»³ հայեցակարգի շնորհիվ սկսեցին մշակվել արտաքին քաղաքական նոր մոտեցումներ: Համաձայն Դավութօղլուի՝ պատմությունը, աշխարհագրությունը, բնակչությունը և մշակույթը ուժի հաստատուն չափորոշիչներն (Հչ) են, իսկ տնտեսական, ճարտարագիտական և ռազմական կարողությունները՝ *պոտենցիալ* չափորոշիչներ (Պչ): Երկրի ուժն, ըստ նրա, ունի հետևյալ հավասարումը՝

$$\text{Ուժ} = (\text{Հչ} + \text{Պչ}) \times (\text{Ռ-մ} \times \text{Ռ-ծ} \times \text{Քկ})$$

որտեղ Ռ-մ-ն Ռազմավարական մտածելակերպն է, Ռ-պ-ն՝ Ռազմավարական ծրագրավորումը, իսկ Քկ-ն՝ Քաղաքական կամքը: Այս համատեքստում Դավութօղլուն կարևորում է մշակույթի դերը՝ այն համարելով երկրի հաստատուն ուժի չափորոշիչները պոտենցիալ ուժի չափորոշիչներին կապող ամենակարևոր տարրը⁴:

Ըստ Դավութօղլուի՝ Թուրքիան պետք է իր պատմական և քաղաքական խորքին համապատասխան *սկզբիվ* քաղաքականություն սկսեր իրականաց-

² Nye 2004, 11.

³ Համանուն գիրքը լույս է տեսել՝ Davutoğlu 2001 (մեր հոդվածում օգտվել ենք լրամշակված հրատարակությունից՝ Davutoğlu 2004a):

⁴ Davutoğlu 2004a, 17–23.

նել՝ հիմք ընդունելով իր պատմական և մշակութային կապերը բոլոր այն տարածաշրջանների պետությունների հետ, որոնց ինքը պատկանում է: Սրանից ելնելով է, որ ի հայտ է գալիս Թուրքիայի *զլորսալ* ռազմավարական հավանություններում հաջողության հասնելու երկու պայման՝ ներքին կայուն քաղաքականություն և «գրո խնդիր» հարևանների հետ⁵:

Հարկ է նշել, որ «գրո խնդիր հարևանների հետ» սկզբունքը՝ որպես ԱԶԿ կառավարության արտաքին քաղաքականության հինգ հիմնական սկզբունքներից մեկը, առաջին անգամ Դավութօղլուն շրջանառության մեջ է դրել դեռևս 2004-ի փետրվարին թուրքական «Ռադիքալ» թերթում լույս տեսած՝ իր «Թուրքիան պետք է կենտրոնական երկիր լինի» (“Türkiye merkez ülke olmalı”) վերտառությամբ հոդվածում: Այստեղ նա նշում է, որ «գրո խնդիր...» սկզբունքը սահմանվում է «Թուրքիայի շուրջբոլորը տևականորեն թշնամիներով է շրջապատված» հոգեբանությունից և սրա հետ կապված պաշտպանական *ռեֆլեքսիզ* հրաժարվելու և բոլոր հարևանների հետ հարաբերությունները կարգավորելու համար:

Շեշտենք, որ այս մոտեցումը հասկապես կարևոր դեր խաղաց թուրքական «փափուկ ուժի» ռազմավարության ձևավորման գործում, որի հիմնական նպատակն էր՝ քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և մշակութային գործիքների միջոցով էական ազդեցություն թողնել թիրախ երկրներում: Հետաքրքիր է, որ Դավութօղլուի գնահատմամբ՝ տվյալ ռազմավարության ամենահաջողված օրինակներ են Վրաստանի և Սիրիայի հետ հարաբերությունները⁶:

Թուրք-վրացական հարաբերությունների պատմական ակնարկ

Նպատակ չունենալով զատ-զատ անդրադառնալու թուրք-վրացական համագործակցությանը էներգետիկայի, տնտեսության և առևտրի, պաշտպանության և անվտանգության ոլորտներում⁷, պարզապես հակիրճ վերլուծենք երկու երկրների անցած համատեղ ուղին:

Վրաստանի խորհրդայնացումից և Թուրքիայի Հանրապետության (ԹՀ) ձևավորումից ի վեր՝ Թուրքիայի և Վրաստանի միջև երկկողմ հարաբերություններ գոյություն չունեին, քանի որ յուրաքանչյուր կապ վերահսկում էին Մոսկվայի կենտրոնական իշխանությունները, իսկ խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո Թուրքիան, նախագահ Օզալի հայտարարած «գալիք թուրքական դարաշրջանի» տեսլականի շրջանակում, իր ազդեցությունը փորձեց տարածել Կենտրոնական Ասիայի և Կովկասի նոր ձևավորված հանրապետություններում⁸: Հենց սա է պատճառը, որ Թուրքիան առաջիններից էր, որ ճանաչեց Վրաստանի անկախությունը 1991-ի նոյեմբերի 1-ին. դիվանագիտական հարաբերությունները, սակայն, հաստատվեցին միայն 1992-ի մայիսին:

⁵ Grigoriadi, 2010, 5.

⁶ Davutoğlu 2004b.

⁷ Այս մասին տե՛ս՝ Տեր-Մաթևոսյան 2016, 33–57; Ter-Matevosyan 2015, 103–125; Modebadze et al. 2014, 359–369.

⁸ Vindimian 2010, 2.

Որպես թուրք-վրացական երկկողմ հարաբերությունների ժամանակակից փուլի սկիզբ է ընդունված Խորհրդային Միության փլուզումը 1991-ին, թեև հետաքրքրական է, որ դեռևս 1988-ին Մարփի գյուղում երկու երկրների միջև բացվել էր առաջին սահմանակետը, որը հազարավոր վրացիների հնարավորություն տվեց աշխույժ առևտրային գործունեություն ծավալելու Թուրքիայում⁹: Արդեն 1990-ականների ընթացքում Թուրքիան և Վրաստանը էներգետիկայի, ռազմական և անվտանգության ոլորտներում կարևոր գործընկերներ էին, ինչին էապես նպաստում էին Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին համարկվելու և ռազմական ուժն արդիականացնելու ձգտումները:

1998-ի հոկտեմբերի 29-ին ստորագրվեց, իսկ 2002-ի սեպտեմբերից սկսվեցին «Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան» նավթատարի կառուցման աշխատանքները: 2007-ին ստորագրվեց տասը տարի անց՝ 2017-ի հոկտեմբերի 30-ին բացված Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգիծը կառուցելու պայմանագիրը: Ձեռք բերված այս համաձայնությունների շնորհիվ Վրաստանը դարձավ արևելք-արևմուտք *Էներգետիկ* միջանցքի և Եվրոպա-Կովկաս-Կենտրոնական Ասիա տրանսպորտային հանգույցի կարևոր օղակ, իսկ Անկարան հնարավորություն ստացավ ներկայանալու որպես արևելք-արևմուտք «միջանցք»¹⁰:

Վրաց-թուրքական հարաբերությունները հատկապես շերմացան Վրաստանի նախագահ Միխեիլ Սաակաշվիլու «ոսկեդար»-ի օրոք (վերջինս այսպես է անվանել Վրաստանի և Թուրքիայի երկկողմ հարաբերություններն իր կառավարման ժամանակ): Սաակաշվիլու ընդգծված դրական վերաբերմունքը թուրքական մշակույթի, քաղաքական համակարգի, «գրո խնդիր հարևանների հետ» սկզբունքի հանդեպ՝ դրսևորվել է իր մի շարք հայտարարություններում¹¹:

Վրաստանում Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային քաղաքականությունն իրականացնողներին կարելի է բաժանել երկու՝ երբեմն իրարից անկախ, երբեմն էլ իրար փոխընդհանուր բեռների. ա) ոչ-պետական խաղողդներ (*սկյորր-ներ*), օրինակ՝ գյուլենական, նուրջուական համայնքներ, և բ) պետական կառույցներ, օրինակ՝ ԹՀ կրոնական հարցերի բաժին (*Diyanet*), «Յունուս Էմրե» թուրքական մշակութային կենտրոններ:

Ոչ-պետական խաղողդներ

Խորհրդային Միության փլուզման արդյունքում անկախացած հարավ-կովկասյան և կենտրոնասիական թյուրքական հանրապետություններում աշխույժ գործունեություն ծավալված և ազդեցիկություն ձեռք բերած *գյուլենական* շարժումը չըջանցեց նաև Վրաստանը¹²: Ընդ որում, դեռևս խորհրդային կարգերի փլուզման նախաշեմին՝ 1990-ի հունվարի 11-ին, *գյուլենականների* առաջին խումբը, Մարփի անցակետում հատելով թուրք-վրացական սահմանը, ժամանել

⁹ Modebadze et al. 2014, 360.

¹⁰ Аршакян 2015, 122–128.

¹¹ Տեր-Մաթևոսյան 2016, 36:

¹² *Գյուլենական* շարժման՝ վերոնշյալ տարածքներում գործունեության մասին մանրամասն տե՛ս Շաքարյան 2011, 102–114:

է Աջարիա և Թբիլիսի՝ «հետախուզական» այցով, իսկ մայիսին՝ 37 հոգանոց երկրորդ խումբն այցելել է կրկին Աջարիա և Թբիլիսի՝ իր հետ բերելով բազմաթիվ գրքեր, ձայնագրություններ ու նվերներ¹³։ Սա փաստում է Վրաստանի հանդեպ *գյուլենականների* ունեցած հեռահար ծրագրերի մասին։ 1993-ից ի վեր և մինչ վերջերս Վրաստանում գործել են *գյուլենականների* պատկանող 7 դպրոց, 1 համալսարան և 1 մասնագիտական դպրոց։ Այս կրթական հաստատությունների կառավարումն ու դասավանդումն իրականացնում են մեծ մասամբ Թուրքիայի քաղաքացիները¹⁴։

Առաջին հայացքից Վրաստանը *գյուլենական* դպրոցների համար պարարտ հող չի թվում՝ հաշվի առնելով Վրաց Ուղղափառ Եկեղեցու էական ազդեցությունը և մուսուլմանների համեմատաբար փոքր թվաքանակը։ Բայց այստեղ, ինչպես և այլ երկրներում, *գյուլենական* դպրոցների ներկայացուցիչներն իրենց առաքելությունը մեկնաբանելիս շեշտում են, որ այն հիմնված է բացառապես կրթական սկզբունքների և ոչ թե կրոնի վրա։ Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ արդեն 2000-ականների կեսին Աջարիայում գործում էին նաև այլ «միսիոներ-քարոզիչներ»՝ ի դեմս *նուրջուական* շարժման ներկայացուցիչների (օրինակ՝ Մուստաֆա Մունգուրի հետևորդների, ովքեր Բաթումի արվարձաններում ունեին 6 *մեդրեսե*) և *սաքշբանդի*ների փոքր խմբի¹⁵։

Վերադառնալով *գյուլենական* դպրոցների գործունեությանը և ունեցած հաջողությանը՝ բերենք մի օրինակ։ 2013-ի տվյալներով՝ Վրաստանում մասնավոր դպրոցների տարեկան վարձավճարները հասնում էին 11 585 ԱՄՆ դոլարի, մինչդեռ ամսական միջին աշխատավարձը կազմում էր 638 լարի (386 ԱՄՆ դոլար)։ միևնույն ժամանակ, Բաթում քաղաքից ոչ հեռու գտնվող Բեֆաիդդին Շահինի անվան Բարեկամության դպրոցն աչքի էր ընկնում իր խելամիտ վարձավճարով (2000 ԱՄՆ դոլար տարեկան)։ Դպրոցն ապահովում էր անզվերենի գերազանց իմացություն և հնարավորություն ընձեռում ուսումը շարունակելու արտերկրում։ Այս դպրոցն ուներ 46 վրացի և 14 թուրք ուսուցիչ, 350 վրացի և 50 թուրք աշակերտ։ Վերջիններս մեծ մասամբ թուրք դիվանագետների կամ գործարարների զավակներն էին։ Սովորաբար դասարանում աշակերտների քանակը հասնում էր 15-ի, որը համարյա 3 անգամ նվազ էր վրացական պետական դպրոցների դասարաններում սովորող աշակերտների քանակից, իսկ դասաժամերը կրկնակի ավելի շատ էին¹⁶։

Նմանատիպ կրթարանները հատկապես գրավիչ են դառնում իրենց շենքային լավ պայմաններով և ժամանակակից տեխնիկայով, տարբեր միջոցառումներին մասնակցելու, Թուրքիայի, ԱՄՆ-ի և Եվրոպայի գիտական ու կրթական հաստատություններ այցելելու, այնտեղ կրթություն ստանալու, ինչպես նաև համալսարանում սովորելիս զեղչից օգտվելու հնարավորություններ

¹³ Киреев 2007, 354.

¹⁴ Տեր-Սաթևոսյան 2016, 47:

¹⁵ Иванов 2011.

¹⁶ Ի դեպ, նշենք, որ պետական դպրոցների դասարաններում աշակերտների մեծ թիվը հաճախ է դառնում ծնողների դժգոհության պատճառ [տես Corso, Vela 2013]:

րով: Թեև Բարեկամության դպրոցի տնօրեն Մեհմեթ Սալիհ Քոչը նշում է, որ այստեղ որևէ բացահայտ քարոզչություն չի իրականացվում ո՛չ հոգուտ Թուրքիայի, ո՛չ էլ՝ գյուլենական շարժման, դպրոցում չի դասավանդվում Գյուլենի ուսմունքը, և իրենք «փորձում են կրթության միջոցով խաղաղություն սերմանել», այսուհանդերձ միայն այն փաստը, որ ուսանողներն ու աշակերտները պարբերաբար առնչվում են թուրքական խորհրդանիշներին, արդեն կարելի է համարել որոշակի քարոզչություն¹⁷:

Ավելորդ չէ հավելել նաև, որ Բաթումի դպրոցի հավատարմագրումն աղմուկ առաջացրեց, երբ 2010-ին՝ նոր շենք տեղափոխվելիս, ընդդիմադիր Լեյբորիստական կուսակցությունը հայտարարեց, որ այն ժամանակվա Վրաստանի նախագահ Սաակաշվիլի մայրը՝ Գյուլի Ալասանիան, ով, ի դեպ, գյուլենական Միջազգային Սնծովյան համալսարանի *սրբոնկարոն* էր, նպաստել է դպրոցի հավատարմագրմանը, իսկ Սաակաշվիլին այցելել է կառույցի բացմանը¹⁸:

Պետական կառույցների գործունեությունը

Ինչպես վերը նշվեց, Վրաստանում թուրքական մշակութային քաղաքականության հիմնական դերակատար է պետությունը՝ ի դեմս Թուրքիայի արտգործնախարարության, Թուրքական համագործակցության ու համակարգման գործակալության (TOKA), ԹՀ կրոնական հարցերի բաժնի (Diyanet), ինչպես նաև «Յունուս Էմրե» թուրքական մշակութային կենտրոնների: 1991-ի անկախացումից հետո Վրաստանի և Թուրքիայի միջև, ի թիվս այլ ոլորտների, ստորագրվել են նաև սոցիալ-մշակութային հարցերին առնչվող տարբեր համաձայնագրեր:

1992-ի մայիսին՝ Թուրքիայի այդ ժամանակվա արտգործնախարար Հիքմեթ Չեթինի՝ Վրաստան կատարած այցից և երկու երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Ռեմիբեկի և Վրաստանի նախագահ Էդուարդ Շևարձնաձեի միջև «Բարեկամության, համագործակցության և բարիդրացիության պայմանագիր» ստորագրվեց: Նույն թվականի հուլիսի 30-ին երկու երկրների միջև կրթության, գիտության, մշակույթի, սպորտի ոլորտներին վերաբերող գործակցության ևս մեկ համաձայնություն ձեռք բերվեց:

Մշակութային հարաբերությունների սկիզբ համարվող այս շրջանում «Մշակույթի, կրթության, գիտության և տեղեկատվության ոլորտներում համագործակցության Սնծովյան համաձայնագիր»-ն էլ 1993-ի մարտի 6-ին կնքվեց Ստամբուլում: Համաձայնագրի նպատակն էր՝ կողմ հանդիսացող պետությունների (Ալբանիա, Հայաստան, Ադրբեյջան, Բելառուս, Վրաստան, Մոլդովա, Ռումինիա, Ռուսաստան, Ուկրաինա և Թուրքիա) միջև մշակութային, կրթական, գիտական և տեղեկատվական փոխանակման հարցերում համագործակցությունը:

¹⁷ Ter-Matevosyan 2015, 115.

¹⁸ Corso, Vela 2013.

Մինչ օրս Թուրքիայի և Վրաստանի միջև բարձրագույն կրթության ոլորտում առկա է ուսանողների փոխանակում: Վրաստանում Թուրքիայի իրականացրած մշակութային քաղաքականության հիմնաքարային կրթական ծրագրերի դրսևորում է՝ 1995-ին հիմնված Միջազգային Սևծովյան համալսարանը: Այն ստեղծվել է Թանսու Չիլլերի և Էդուարդ Շևարդնաձեի համատեղ որոշմամբ՝ Վրաստանի Ազգային կրթության նախարարության, Դուշեթի քաղաքապետարանի և թուրքական Մարս և Չաղլար կազմակերպությունների հովանավորությամբ¹⁹:

Այդ ուղղորդված կրթական քաղաքականության շարունակություն պետք է համարել նաև 2015-ին «Մեկրո հոլդինգ»-ի հովանավորությամբ ԹՀ Ազգային կրթության նախարարությանը կից 6000 մ² տարածք զբաղեցնող և 725 աշակերտի համար նախատեսված՝ Վրաստանում առաջին թուրքական պետական դպրոցի հիմնումը: Վերջինս, թերևս, ստեղծվել է որպես հակակշիռ վերոնշյալ գյուլենական Ռեֆաիդդին Շահինի անվան Բարեկամության դպրոցի, քանի որ 2016–2017 ուսումնաշրջանից ի վեր արդեն 100-ից ավելի աշակերտ Բաթումի Շահին դպրոցից այս նոր հիմնադրված դպրոց է տեղափոխվել²⁰:

Եթե TİKA-ի ծրագրերը Վրաստանում հիմնականում միտված են տնտեսական համագործակցության, զբոսաշրջության, կրթական ոլորտներին, իսկ «Յունուս Էմրե» կենտրոնները զբաղվում են թուրքերեն լեզվի, թուրք գրականության, պատմության և մշակույթի տարածմամբ, ապա Diyanet-ի գործունեության թիրախը մեծ մասամբ երկրի մուսուլման համայնքներն են, որոնք հատկապես ակտիվ են Աջարիայում: Diyanet-ի գործառույթների մեջ է մտնում *ինսամների* կրթումը, աստվածաբանների վերապատրաստումը, իսլամական գրականության տարածումը, *հաջջի* կազմակերպումը, հին մզկիթների վերականգնումն ու նորերի շինարարությունը: Հարկ է նշել, որ նոր մզկիթների կառուցման և հների վերակառուցման դեմ լուրջ պայքար է մղում Վրաց Ուղղափառ Եկեղեցին, որը հանդես է գալիս Աջարիայի մուսուլմանների վերաքրիստոնեացման, ինչպես նաև Թուրքիայի տարածքում վրացական եկեղեցիների վերակառուցման կոչերով²¹:

Նշված կառույցների ներկայությունը, ինչպես նաև թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաների, մասնավորապես նախագահ Էրդողանի՝ 2016-ի հոկտեմբերին իր անունը կրող համալսարանի վերանուտի արարողության ժամանակ Սիրիայում և Մոսկույում տեղի ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ հայտարարությունն առ այն, որ Ռիզեն հնարավոր չէ տարանջատել Բաթումից²², չէր կարող արձագանք չունենալ վրաց հասարակության մեջ և դժգոհությունների ալիք չբարձրացնել: Թբիլիսիում Թուրքիայի դեսպանը հետագայում ստիպված էր պարզաբանել, որ վրացիները սխալ են հասկացել Էրդողանի հայտնած միտքը՝ հիշեցնելով, որ Վրաստանի հարևանների մեջ Թուրքիան միակ երկիրն

¹⁹ Yildirim 2013.

²⁰ Kachkachishvili 2016.

²¹ Ter-Matevosyan 2015, 113–114.

²² Çelikkan 2016.

է, որ սահմանային խնդիր չունի Վրաստանի հետ: «Բաթումը Վրաստան է, իսկ Ռիզեն՝ Թուրքիա», — հավելել է դեսպան Լևենթ Գյումրյուքչյուն²³:

Եզրափակում

Այսպիսով, Խորհրդային Միության փլուզումով Վրաստան մուտք գործած Թուրքիան, տնտեսական ու ռազմական ոլորտներում համագործակցության և ներդրումների արդյունքում ունեցած հաջողություններին զուգահեռ, սկսեց գործի դնել նաև իր արտաքին մշակութային քաղաքականության ծրագրերը՝ փորձելով կրոնական, գաղափարական և մշակութային ազդեցություն տարածել: 25 տարվա երկկողմ գործակցության ընթացքում թուրքական մշակութային քաղաքականության հիմնական թիրախը Վրաստանում կրթական համակարգն է, որի միջոցով փորձ է արվում թուրքական մշակույթն ավելի հասու դարձնել վրաց ժողովրդին՝ հատուկ շեշտ դնելով թուրքերենի, թուրք գրականության և պատմության դասավանդման վրա:

Որքան էլ Թուրքիան ջանա այս գործունեությունը հիմնավորել բարեկամությամբ, միայն այն փաստը, որ թուրքական ֆինանսավորում ստացող ուսանողներն ու աշակերտները պարբերաբար առնչվում են թուրքական խորհրդանիշներին, արդեն որոշակի քարոզչություն է պարունակում: Միանշանակ պատասխան չի կարող լինել այն հարցին՝ արդյոք այս քաղաքականությունը դրական լույսի ներքո՞ է ընկալվում վրաց հասարակության մեջ, թե՞՝ բացասական: Վրաստանում Թուրքիայի գործադրած բազմավեկտոր «փափուկ ուժը» և դրա ներկայիս արդյունքները հաստատում են այն դրույթը, որ «փափուկ ուժի» միջոցով ցանկալի արդյունքին հասնելու համար երբեմն պահանջվում են տարիներ, իսկ երբեմն էլ այդ տարիները չնախատեսված արդյունքի կարող են հանգեցնել:

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱԶԿ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցություն
- ԹՀ Թուրքիայի Հանրապետություն
- ԽՍՀՄ Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միություն
- ՆԱՏՕ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպություն
- TIKA Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (Թուրքական համագործակցության ու համակարգման գործակալության)

²³ Kucera 2017.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՇԱԲԱՐՅԱՆ 2011

Շաբարյան Ա. Կ., Արարատից այն կողմ. ապակողովորելով Թուրքիան, Երևան, «Զանգակ-97», 2011:

ՏԵՐ-ՄԱԹԵԻՈՍՅԱՆ 2016

Տեր-Մաթևոսյան Վ. Հ., Թուրքիայի քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական գործունեության հետևանքները Վրաստանում // «21-րդ դար», 2016, №1 (65), 33–57:

ԱՐՄԱԿՅԱՆ 2015

Аршакян Г. М., Основные направления турецко-грузинских отношений в контексте региональной политики Турции в начале XXI века // Проблемы национальной стратегии, 2015, № 6 (33), 122-143.

ИВАНОВ 2011

Иванов В., Турецко-грузинские отношения в контексте этноконфессиональной политики Турции в Аджарии и деятельности Грузинской Православной Церкви // Научное Общество Кавказоведов, 11.08.2011, <http://www.kavkazoved.info/news/2011/08/11/turecko-gruzinskie-otnosheniya-v-kontekste-adzharii-i.html> (last access: 24.12.2018).

КИРЕЕВ 2007

Киреев Н. Г., История Турции: XX век, Институт востоковедения РАН, Москва, «Крафт+», 2007.

СИНЕЦКИЙ 2011

Синецкий С. Б., Культурная политика XXI века: от прецедента Истории к проекту Будущего, Челябинская Государственная Академия Культуры и искусств, Челябинск, «Энциклопедия», 2011.

CORSO, VELA 2013

Corso M., Vela J., Georgia: Gülen Schools Flourishing // Eurasianet, 06.05.2013, <http://www.eurasianet.org/node/66929> (last access: 24.12.2018).

ÇELİKKAN 2016

Çelikkan E., Erdoğan: Türkiye sadece Türkiye değildir [Էրդողան. Թուրքիան միայն Թուրքիա չէ] // Hürriyet, 16.10.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-turkiye-sa-dece-turkiye-degildir-40250602> (last access: 24.12.2018).

DAVUTOĞLU 2001

Davutoğlu A., Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu [Ռազմավարական խորք. Թուրքիայի միջազգային դիրքը], Aksaray, İstanbul, «Küre Yayınları», 2001.

DAVUTOĞLU 2004a

Davutoğlu A., Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu [Ռազմավարական խորք. Թուրքիայի միջազգային դիրքը], İstanbul, «Küre yayınları», 2004.

DAVUTOĞLU 2004b

Davutoğlu A., Türkiye merkez ülke olmalı [Թուրքիան պետք է կենտրոնական երկիր լինի] // Radikal, 26.02.2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-ol-mali-702116/>.

GRIGORIADI 2010

Grigoriadi I.N., The Davutoğlu doctrine and Turkish foreign policy // ELIAMEP (Hellenic Foundation for European & Foreign Policy) Working Paper, 2010 (April), № 8, 1-11.

КАЧКАЧИШВИЛИ 2016

Kachkachishvili D., Gürcistan'da ilk Türk devlet okulu açıldı [Վրաստանում բացվեց

առաջին թուրքական պետական դպրոցը] // Anadolu ajansi, 19.09.2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/gurcistanda-ilk-turk-devlet-okulu-acildi/648494> (last access: 24.12.2018).

KUCERA 2017

Kucera J., Georgians wary of Turkey's rising influence in Batumi // Eurasianet, 09.03.2017, <http://www.eurasianet.org/node/82751>.

MODEBADZE et al. 2014

Modebadze V., Sayin F.M., Yilmaz R., Georgian-Turkish relations since the breakdown of Soviet Union // Çankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi [Հանքրրրի Քարաթեքին համալսարանի Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի ամսագիր], 2014, № 4 (1), 359-369.

NYE 2004

Nye Jr. J. S., Soft power: the means to success in world politics, New York, «Public Affairs», 2004.

TER-MATEVOSYAN 2015

Ter-Matevosyan V.H., Cooperation paradigms in the South Caucasus: Making sense of Turkish-Georgian relations // Études arméniennes contemporaines, Bibliothèque Nubar de l'UGAB, 2015, № 4 (2014), 103-125.

VINDIMIAN 2010

Vindimian M., Evolution of Turkish foreign policy towards Georgia // ISPI (Istituto per gli Studi di Politica Internazionale) Policy briefly, 2010, № 196, 1-9.

YILDIRIM 2013

Yildirim H., Türkiye-Gürcistan İlişkileri: İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (2) [Թուրքիա-Վրաստան հարաբերություններ. համագործակցության շրջանակները, խնդիրները և լուծման առաջարկությունները] // Academic perspektif, 18.01.2013, <http://akademikperspektif.com/2013/01/18/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-2/>.

ԱՄՓՈՓԱԳՐԵՐ

Ա. Ն. Նալբանդյան

Երևանի պետական համալսարան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում

Հիմնաբաներ՝ մշակութային քաղաքականություն, «փափուկ ուժ», թուրք-վրացական հարաբերություններ, «գրո խնդիր» հարևանների հետ, արտաքին քաղաքական հարաբերություններ, գյուլենական դպրոցներ:

Թուրքական մշակութային ներկայությունը Վրաստանում ներկայացված է երկու բևեռներով՝ ի դեմս պետական և ոչ-պետական կառույցների: Հողվածում մանրամասնորեն քննարկվում է նշված երկու բևեռների գործունեությունը: Թուրք-վրացական քառանկյան համագործակցության ընթացքում Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը տվել է իր համար ցանկալի արդյունքները՝ մուտք գործելով Վրաստանի կրթական համակարգ և շարժելով վրացիների հետաքրքրությունը թուրքական մշակույթի հանդեպ՝ թուրքերենի, թուրք գրականության և պատմության ուսումնասիրության միջոցով: Հողվածով փորձ է արվել ուսումնասիրելու ետխորհրդային Վրաստանում Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային գործունեությունը՝ ներկայացնելով այն որպես մշակութային քաղաքականության արտաքին բաղադրիչ: Հողվածի տեսական հիմք են կազմում Ջոսեֆ Նայի «փափուկ ուժի» տեսությունը և Ահմեթ Դավութօղլուի առաջարկած «0 խնդիր հարևանների հետ» սկզբունքը:

A. N. Nalbandyan
Yerevan State University

Turkish Cultural Policy in Georgia

Keywords: cultural policy, “soft power”, Turkish-Georgian relations, “zero problems with neighbors”, foreign policy relations, Gülen schools.

This article examines the socio-cultural activities of Turkey, conducted in Georgia after the collapse of the USSR, as a foreign component of cultural policy. In our opinion, this factor contributes to the formation of a positive image of the country and the acquisition of certain levers of influence, which, in turn, can be described as a demonstration of “soft power”. The theoretical basis of the article is the theory of “soft power” of Joseph Nye and the principle of Ahmet Davutoğlu “zero problems with neighbors”. Turkey’s cultural presence in Georgia is manifested by two, sometimes independent, sometimes complementary poles – that is, through state and non-state institutions. During the 25 years of Turkish-Georgian bilateral cooperation, Turkish cultural policy has produced a desired result in the educational system of Georgia, provoking the interest of the Georgian people in the Turkish culture through the study of the Turkish language, literature and history.

А. Н. Налбандян
Ереванский государственный университет

Культурная политика Турции в Грузии

Ключевые слова: культурная политика, «мягкая сила», турецко-грузинские отношения, «ноль проблем с соседями», внешнеполитические отношения, гюленовские школы.

В статье рассматривается проводимая в Грузии после распада СССР деятельность Турецких структур в социально-культурной сфере, являющаяся внешнеполитическим компонентом культурной политики. На наш взгляд, этот фактор способствует формированию положительного имиджа данной страны и приобретению определенных рычагов влияния, что, в свою очередь, можно охарактеризовать как проявление «мягкой силы». Теоретической основой статьи является теория «мягкой силы» Джозефа Ная и принцип Ахмета Давутоглу «ноль проблем» с соседями. Культурное присутствие Турции в Грузии проявляется двумя, иногда независимыми, иногда взаимодополняющими полюсами – то есть через государственные и негосударственные институты. За 25-летний период турецко-грузинского двустороннего сотрудничества турецкая культурная политика привела к желаемым результатам в образовательной системе Грузии, вызвав интерес грузинского народа к турецкой культуре через изучение турецкого языка, литературы и истории.

CONTENTS

PREHISTORICAL SOCIETIES

- A. A. Bobokhyan**
Vishap Stelae according to Archival Materials of Atrpet 8
- M. S. Shakhmuradyan**
Structure and Forms of ‘Desert Kites’ 21
- A. K. Juharyan**
Principles of Using Obsidian on the Territory of the Republic of Armenia
in the Bronze Age according to the Data of pXRF Analysis 36
- T. E. Harutyunyan**
Chronology and Typology of the Newly Discovered Pins of the Karashamb Site 47
- B. V. Vardanyan**
Issues of Sociodemographic Differentiation for the Late Bronze Age in the Territory
of Kura-Arax Mesopotamia according to the Lchashen Cemetery (16–13th cc. BC) 77
- Roman Hovsepyan**
Plant Remains From Classical Period Jar-Burials
in the Mastara–3 Archaeological Site (Republic of Armenia) 79

MIDDLE AGES

- T. S. Dalalyan**
Some Notes on Conceptual Thoughts Pertaining
to the Musical Instruments in the 13th Century 92
- D. H. Mirijanyan, S. H. Aghayan**
Some Observations about the Gntouni Princely House’s Domains
according to the Gravestone Inscriptions and Historiographic Sources 106
- A. L. Grigoryan**
Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route 117
- Astghik Babajanyan, Kathryn Franklin**
Medieval cultural landscape in Vayots Dzor in the context of the Silk Road 125
- A. A. Martirosyan**
On the Economic Component of Household Stone Production Objects
Found from the Dashtadem Fortress 137
- E. E. Vasileva**
Archaeological Study of Churchyards and Monastic Necropolises in Russia Today 148

TRADITIONAL RITUAL AND FOLKLORE

- N. Kh. Vardanyan**
Composition and Functionality of Wedding Joke Song
“Mother of Groom, Come out” in Ceremony 160
- N. H. Khatchadourian**
Interaction and Interpenetration of Different Music Folklore Genres
in Armenian Folk Lullabies 173

SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS'
SOCIAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

<i>A. G. Mikayelyan</i> Ethnography of Prison Based on Parajanov's Works	186
<i>H. M. Muradyan</i> «Houses of culture» in Soviet and Post-Soviet Times: Semantic and Functional Transformations and Heredity	194
<i>A. N. Nalbandyan</i> Turkish Cultural Policy in Georgia	204
DIASPORA ISSUES	
<i>A. G. Andrikyan</i> The Current State of K. Pals Patriarchy	215
Information about authors	224

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРВОБЫТНЫЕ ОБЩЕСТВА

<i>А. А. Бобохян</i> Вишапоидные стелы согласно архивным материалам Атрпета	8
<i>М. С. Шахмурадян</i> Структура и формы «пустынных змей»	21
<i>А. К. Джугарян</i> Принципы утилизации обсидиана в эпоху бронзы по данным рXRF анализа образцов с территории РА	36
<i>Т. Э. Арутюнян</i> Хронология и типология новонайденных карашамбских булавок	47
<i>Б. В. Варданян</i> Вопросы палеодемографических исследований в эпоху поздней бронзы Куро-араксского междуречья по материалам лчашенского могильника (16–13 вв. до н. э.)	65
<i>Р. А. Овсепян</i> Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара–3 (Республика Армения)	79

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

<i>Т. С. Далалян</i> Некоторые замечания к мировозренческому восприятию музыкальных инструментов в 13-ом веке	92
<i>Д. Гр. Мириджанян, С. А. Агаян</i> Некоторые замечания о владениях княжеского рода Гнтуни согласно надгробным надписям и историографическим источникам	106
<i>А. Л. Григорян</i> Соткский участок торгового пути Двин-Партав	117

Աստիկ Բաբաճյան, Կэтрин Франклин

Средневековый культурный ландшафт в Вайоц Дзоре
в контексте Шелкового пути

125

А. А. Мартиросян

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных
предметов найденных из раскопок крепости Даштадем

137

Е. Е. Васильева

Археологическое изучение городских и монастырских некрополей
в России сегодня

148

ТРАДИЦИОННЫЙ РИТУАЛ И ФОЛЬКЛОР

Н. Х. Варданян

Композиция и функциональность в ритуале шутилой свадебной песни
«Мать жениха, выходи»

160

Н. А. Хачатурян

Взаимодействие и интерпенетрация разных музыкальных
фольклорных жанров в армянских народных колыбельных

173

СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДОВ

А. Г. Микаелян

Тюремная этнография согласно произведениям Параджанова

186

А. М. Мурадян

«Дома культуры» в советский и постсоветский период:
семантические и функциональные преобразования и наследие

194

А. Н. Налбандян

Культурная политика Турции в Грузии

204

ДИАСПОРАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

А. Г. Андрикан

Современный статус Константинопольского патриархата

215

Сведения об авторах

224